

РЕЦЕНЗИЯ

**за придобиване на образователна и научна степен „доктор”
по научна специалност „Статистика и демография”**

Рецензент: Доц. д-р Маргарита Стефанова Шопова, научна специалност „Статистика и демография”, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов.

Автор на дисертационния труд: Пламена Йорданова Колева, докторант в редовна форма на обучение по докторска програма „Статистика и демография“ към катедра „Статистика и приложна математика”, Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов.

Тема на дисертационния труд: „Статистическо изследване на туризма в България”

Основание за написване на рецензията: Заповед №126/11.02.2025 г. на Ректора на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Р България, Правилника за приложение на ЗРАС в Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов и решение от заседание на научното жури, проведено на 14.02.2025 г.

I. Общо представяне на дисертационния труд

Във вид и обем представеният дисертационен труд съответства на специфичните изисквания на чл. 27, ал 2 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България. Той съдържа: заглавна страница (1 стр.); съдържание (2 стр.); използвани съкращения и аббревиатури (2 стр.); увод (9 стр.); изложение в три глави (141 стр.); заключение – резюме на получените резултати (7 стр.); декларация за оригиналност (1 стр.); библиография (16 стр.), приложения (25 стр.). Общият обем на дисертационния труд е 204 страници. Представените от автора тези и извършените анализи са илюстрирани с 13 таблици и 31 фигури. Списъкът с използваната литература съдържа 154 заглавия, от които 84 на кирилица и 49 на латиница са научни публикации, 3 на кирилица и 8 на латиница са методологични документи, 3 на кирилица и 8 на

латиница са нормативни документи. В 22 приложения в таблична форма са представени данни, които са база за извършения статистически анализ (18 приложения), и получени резултати (4 приложения).

II. Преценка на формата и съдържанието на дисертационния труд

В днешния глобален свят туризмът заема важно място в икономиката на държавите и има силно въздействие върху тяхното възходящо развитие. Проблемите на отрасъла са неизменно във фокуса на програмни документи, различни форуми и дискусии, свързани с развитието на България в дългосрочен план. Макар че теми, свързани с туризма, са обект на редица научни публикации, много рядко могат да се открият изследвания на базата на статистико-иконометрични подходи. Тяхното използване е условие за извършване на задълбочен анализ на емпиричните данни и получаване на обективни изводи. Необходимостта от прилагане на подходящи статистико-иконометрични методи при анализа на протичащите процеси в туризма определя **актуалността** на изследването.

В **увода** на дисертационния труд коректно са дефинирани обектът и предметът на изследване, ясно е формулирана целта. **Обект** на изследването са посещенията на чуждестранни туристи в Република България, а **предмет** на изследването – състоянието и закономерностите в тяхната динамика и структура. **Целта** на дисертационния труд е изследване на състоянието, динамиката, сезонността и структурните изменения на входящия туризъм в България за периода от 2008 до 2024 г.

Формулираните пет **задачи** на изследването отговарят на съдържанието на дисертационния труд. Изследователската теза, че „чрез приложението на подходящи статистико-иконометрични методи за изследване на динамиката, сезонността и структурните изменения по отношение на показателите за входящия туризъм могат да се установят обективно формирани се закономерности, които позволяват да се моделира коректно тенденцията в развитието и да се разработят краткосрочни прогнози за оценка на бъдещото развитие на ключови показатели за входящия туризъм“, е доказана на базата на резултатите от

извършения анализ. *Информационната база* на изследването се формира от официални източници на документи и статистически данни. Посочени са използваните *методи* на изследване – както универсални научноизследователски, така и специфични статистически. *Ограничителните условия* точно очертават обхвата на изследването, добре са обосновани и неговите времеви граници.

Първа глава има *теоретичен* характер и представлява база за изследването на проблема в следващите глави. *В първия параграф* е извършен ретроспективен анализ на статистическите изследвания на туризма на световно и европейско равнище. Разгледано е възникването и развитието на статистиката на туризма, разработването на основните концепции и дефиниции и създаването на икономическите сметки в туризма. Изложението във *втория и третия параграфи* представя методическите ръководства, разработени съответно от Световната организация по туризъм към ООН и в Европейския съюз, които са база за провеждане на статистическите изследвания на туризма. Документите са посочени в хронологичен ред, акцентирано е върху основната цел на всеки от тях и е разгледано съдържанието на основните им структурни части. *Четвъртият параграф* може да се разглежда като теоретична основа на изследването. В него са включени основните дефиниции, използвани в статистиката на туризма, направена е класификация на туристическите пътувания по форми и категории туризъм. Обзорът на емпирични изследвания на туризма в България, извършен в *петия параграф*, показва добро познаване на научните разработки, получените в тях резултати, както и недостатъчно изследвани проблемни области, сред които е прилагането на статистико-иконометрични и математически методи и модели за извеждане на зависимости и анализ на емпирични резултати.

Втората глава има *методологичен* характер. В нея са представени информационната база на изследването и различни статистически методи за анализ на данни, свързани с туризма. *В първия параграф* са представени наблюденията, провеждани от Националния статистически институт, които са източник на данните за статистическото изследване на туризма в България. За всяко от тях е посочена основната цел, обектът на наблюдение, показателите, за които се събират данните. Освен това е обоснован изборът и са изброени

показателите за характеризиране на входящия туризъм, чийто емпиричен анализ е извършен в третата глава на дисертацията. Във **втория параграф** са разгледани етапите за моделиране и прогнозиране на динамични редове и е представен съответният формулен апарат. Тъй като процесите в туризма имат сезонен характер и са налични данни с периодичност от един или три месеца, разглеждането на статистико-иконометрични методи за анализ на сезонността в **третия параграф** е доста уместно. След представяне на проблемите, съпътстващи прилагането на класическия метод, са разгледани методи, основани на разлагането на динамичния ред на компоненти с цел определяне на индивидуалното влияние на всеки от тях. Анализирани са силните и слабите страни на тези методи и е обоснован изборът на някои от тях за извършване на емпиричния анализ в трета глава. Статистическият подход за изследване и оценка на структурната динамика в туризма е представен в **четвъртия параграф**. Разгледани са индивидуалните и обобщаващите измерители на структурни изменения, критерии за предпочитане на едни или други при конкретно изследване.

Третата глава има *емпиричен* характер. **Първият параграф** представя мястото на България сред избрана група страни по отношение на различни показатели, характеризиращи международния туризъм. Извършен е описателен сравнителен анализ за периода 1995-2019 г. на динамиката на шест показателя, четири от които са свързани с финансовия принос на туризма към икономиката на съответната държава. В останалите параграфи на базата на официални статистически данни е извършен статистически анализ на входящия туризъм в България чрез изследване на динамични редове. Използван е показателят, характеризиращ посещенията на туристи в България. Той е анализиран по два признака: мотиви на пътуването в 4 групи и гражданство на посетителите в 4 групи. Във **втория параграф** е изследвана динамиката на показателя. Използвани са линейни диаграми на изследваните динамични редове, които са използвани за визуална инспекция за наличието на тенденция. Спазвайки стриктно процедурата за моделиране на динамични редове са тествани пет вида модели: полином от първа, втора и трета степен, хипербола и полулогаритмична функция. Изведени

са най-подходящите модели, характеризиращи тенденцията на изследваните динамични редове, които служат за разработването на краткосрочни прогнози за 3-годишен период по песимистичен и оптимистичен сценарий. В *третия параграф* чрез месечни данни са изследвани сезонните колебания на входящите туристически посещения в България, като са използвани методите X13 ARIMA-SEATS и TRAMO/SEATS. За всеки от признаците са представени компонентите за тренда, случайните отклонения и сезонно коригираните значения за показателя, получени с двата метода. Разработени са месечни прогнози с 3-годишен хоризонт при използване на метода X13 ARIMA-SEATS и с 2-годишен хоризонт при използване на метода TRAMO/SEATS. В *четвъртия параграф* е извършен анализ на промените в структурите на посещенията на чуждестранни туристи, образувани по признака гражданство на посетителите. Всяка от тях е изследвана както общо, така и според различните мотиви на посещенията. Интензивността на структурните изменения е оценена чрез интегралния коефициент.

В **заклучението** са обобщени основните резултати от извършеното изследване в дисертационния труд.

В дисертационния труд е изследван актуален проблем, чието решение се нуждае от обективен анализ с използването на точни методи, каквито са статистическо-иконометричните методи. Разработката е с достатъчен обем, има ясна структура и следва логиката на едно комплексно научно изследване. Налице е баланс в големината на отделните глави. Изложението е построено в логическа последователност, която позволява да се развият изследователските идеи, да се докажат авторовите хипотези и да се постигнат съответните приноси. Броят на цитираните литературни източници, балансът между публикации на български и на чуждестранни автори и доброто структуриране на литературния обзор показват задълбочено познаване на съвременните научни разработки по темата. Използваните схеми и таблици са в достатъчно количество и подходящо онагледяват изложението и важни изводи. Те са съставени според правилата в статистическата теория. Формулираните изводи в края на всяка глава затвърждават впечатлението за ясна мисъл и план за извършване на изследването и се възприемат като преход към следващото изложение. Извеждането на

изходните данни и междинни резултати в приложения олекотява възприемането на основния текст и резултатите от анализа. Изразяването на авторово мнение е ясно и премерено, без да се изпада в излишна критичност. Научната етика е спазена, литературните източници са цитирани коректно. В изложението е използван научен стил и е показана много добра езикова култура.

По темата на дисертационния труд са публикувани в неферерирани списания и сборник с научно рецензиране общо 4 разработки, в т. ч. 2 самостоятелни статии и 2 доклада в съавторство с научния ръководител. Тези публикации са презентирани от докторанта в 4 научни форума, което е основание да се приеме, че резултатите от научното изследване са популяризирани. Участието на докторанта в три публични лекции и една кръгла маса способства за повишаване на неговата компетентност и информираност. Отчетени са 30 точки за публикациите. Заедно с разработения дисертационен труд, налице е изпълнение на минималните национални изисквания, съгласно чл. 26 от Закона за развитие на академичния състав в Република България.

Авторефератът е в обем от 34 страници. В структурно отношение съдържа необходимите елементи. Съдържанието му отразява точно и пълно дисертационния труд, както и основните приноси на автора.

III. Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд

Представеният за рецензиране дисертационен труд е с теоретико-приложен характер. Приносите, които докторантът е извел коректно, биха могли да се обособят в две групи.

1. С теоретико-методологичен характер:

- Извършен е систематичен критичен преглед на научните публикации, свързани с различни аспекти на туризма в България, в резултат на който е изведено използването на статистико-иконометрични подходи при анализа на туристическите процеси като недостатъчно разработена проблемна област в изследванията;

- Проучено е институционалното регламентиране и методологичното осигуряване на статистиката на туризма, осъществявани на световно и европейско

равнище; проследени са етапите в тяхното развитие; изведена е необходимостта от хармонизиране на наблюдението на туризма в България с правилата, прилагани от Световната организация по туризъм към ООН, ОИСР и Евростат.

2. С практико-приложен характер:

- Определено е мястото на България на международния туристически пазар в резултат на сравнителен анализ с 4 съседни европейски държави по показатели за входящия туризъм и чрез оценка на приноса на туризма в брутния вътрешен продукт на съответната държава;

- Чрез прилагането на статистико-иконометрични методи са установени закономерности в динамиката, сезонността и структурните промени на посещенията на чуждестранни туристи по основни групи страни и по мотиви на посещенията, а построените трендови модели отразяват влиянието на световната криза от 2008 г. и отражението на пандемията от Ковид-19 върху входящия туризъм в България;

- Чрез използване на моделите на тенденцията и на сезонността, като се прилага оптимистичен и песимистичен сценарий, са разработени краткосрочни прогнози за състоянието на входящия туризъм в България.

Мнението ми е, че така формулираните приноси представляват обогатяване в определена степен на теорията и практиката по тематиката на дисертационния труд.

IV. Критични бележки, въпроси и препоръки по дисертационния труд

Съгласно поставените цел и задачи на изследването, не установявам пропуски в представения за рецензиране дисертационен труд. Бих желала да отправя следната бележка към изложението: Изброяването на разбивката на всички показатели в параграф 2.1 ограничава цялостното възприятие, че изследваният показател е „Посещения на чуждестранни туристи в България“, а статистическият анализ се извършва върху сложни групировки по признаците „Мотиви за посещението“ и „Гражданство на посетителите“.

Въпросът ми е свързан с получените трендови модели в т. 3.2: Щом времето (времевата променлива) има толкова малко влияние върху динамиката на

съответния показател, какви други фактори, според автора, биха оказвали влияние?

Бих препоръчала докторантът да се насочи към публикуване на резултатите от своите изследвания на входящия туризъм в специализирани научни издания, индексирани в световните бази данни Scopus и Web of Science.

Отправените бележки и препоръки не намаляват стойността на представения дисертационен труд и биха били полезни за бъдещи изследвания на докторанта.

V. Обобщено заключение и становище.

Рецензираният дисертационен труд на тема *„Статистическо изследване на туризма в България“*, разработен от докторант Пламена Йорданова Колева, представлява задълбочено и завършено самостоятелно научно изследване с теоретико-приложен характер. Считам, че целта и поставените задачи са постигнати, а получените резултати позволяват извеждането на съответните научно-приложни приноси.

Заключение: Изразявам **положителна оценка** за дисертационния труд и **препоръчвам** на уважаемите членове на Научното жури да гласуват „за“ **присъждане на Пламена Йорданова Колева на образователната и научна степен „доктор“** по област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.8. „Икономика“, научна специалност „Статистика и демография“.

Свищов,
21.02.2025 г.

Рецензент:
(Доц. д-р Маргарита Шопова)